

DOI 10.36074/grail-of-science.18.09.2026.047

ДІТИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ТРУДНОЩАМИ РІЗНИХ СТУПЕНІВ ПРОЯВУ У ВИГЛЯДІ ОБМЕЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНЕ ІНТЕЛЕКТУ

Рібцун Юлія Валентинівна

канд. пед. наук, ст. наук. сп.

старший науковий співробітник відділу логопедії

Інститут спеціальної педагогіки і психології

імені Миколи Ярмаченка НАПН України, Україна

Анотація. Запропоновано авторський підхід щодо характеристики за основними сферами розвитку дітей з інтелектуальними труднощами різних ступенів прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту: когнітивною, мовленнєвою, психоемоційною, фізичною, навчальною, побутово-соціальною. Когнітивну та мовленнєву сферу, як найважливіші у психомовленнєвому розвитку дітей, презентовано більш розширено. Когнітивну сферу дітей вказаної категорії охарактеризовано із зазначенням стану сформованості сприймання, уваги, уяви, пам'яті, мислення. Мовленнєву сферу описано за наступними показниками: загальні прояви; розуміння мовлення; лексична будова; граматична, фонетико-фонематична, просодична складові; зв'язне мовлення; комунікативний компонент. Представлені чіткі, структуровані характеристики різних сфер розвитку дітей з інтелектуальними труднощами стануть в нагоді корекційним педагогам, логопедом, практичним психологам, учителям, студентам закладів вищої освіти педагогічного спрямування.

Ключові слова: здобувачі освіти, інтелектуальні труднощі різних ступенів прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту, сфери розвитку.

В закладах освіти, зокрема в умовах інклюзивного навчання, у відсотковому відношенні найбільшу чисельність складають діти з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву. Осучаснення термінології спеціальної педагогіки і психології призвело до усунення з обігу таких нетолерантних, застарілих дефініцій, як-от «розумова відсталість», «розумово відсталий (-а, -і)», «дебіл», «імбецил», «ідіот», «даун (-ятко)» тощо. Наразі функціонують інші поняття: «інтелектуальні труднощі», «порушення розумового розвитку», «порушення інтелектуального розвитку». Останнє, якщо йде мова саме про обмеження функціонування власне інтелекту, є найбільш вживаним і означає «системне порушення пізнавальної діяльності внаслідок органічного ураження кори головного мозку, що має непрогресуючий характер» [1, С. 168].

Проаналізуємо інтелектуальні труднощі у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту крізь призму основних сфер розвитку (Рібцун, 2026).

Діти з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту

Зовні такі діти не надто відрізняються від нормотипових своїх однолітків, проте, внаслідок тотального ураження кори головного мозку, у дітей зазначеної категорії всі сфери мають свої специфічні особливості [2].

Когнітивна сфера

Характерними особливостями сприймання різних модальностей дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- розвиток зі значним запізненням;
- обмеженість уявлень про довкілля;
- уповільненість, фрагментарність, звуженість;
- засвоєння лише загальних і найбільш конкретних ознак схожих предметів;
- складність диференціації як самих предметів, так і їх позначень;
- легше визначення схожості, аніж відмінності предметів (їх зображень).

Узагальнимо специфічні особливості сприймання різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту (ОФІ) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Особливості сприймання різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді ОФІ

Особливі характеристики сприймання	Показники і специфічні прояви
Сповільненість і звуженість обсягу	• темп – необхідність збільшення тривалості часу на впізнавання, розгляд, прочитання; • обсяг – незначна кількість одночасного зорового охоплення об'єктів; • вузькість – «не помічання» важливих елементів навіть на периферії
Фрагментарність і хаотичність	• елементарний аналіз – поверховість, відсутність комплексності, «вихоплення» поверхових поодиноких ознак; • зв'язок частин – відсутність цілісного образу, ізолюваність фрагментів; • сюжет – перерахування окремих предметів на сюжетній картинці, нерозуміння динаміки та взаємозв'язку
Недиференційованість	• плутання предметів за схожістю ознак (круг – овал, кінь – корова); • уподібнення кольорів і відтінків (червоний, помаранчевий, рожевий)
Просторова та часова дезорієнтація	• простір – утруднення в диференціації просторових понять (прислівники, прийменники); • ракурс – нерозпізнавання зображень у незвичному положенні; • час – значне запізнення у формуванні розуміння плинності часу, понять на позначення пір року, днів тижня, назв місяців, орієнтування за годинником

Авторська розробка

Характерними особливостями *уваги різних модальностей* дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- слабкість активної концентрації – потреба у зовнішній мотивації;
- підвищене відволікання – значне ускладнення зосередженості через сторонні звуки, рухи, предмети;
- складність переключення – застрягання на одних і тих самих об'єктах;
- утруднення розподілу – неможливість без сторонньої допомоги контролювати процес і результат виконання завдань, одночасного здійснення кількох дій;
- емоційний супровід як помічник – значно триваліше утримання за умов наявності яскравих знайомих або нових предметів.

Характерними особливостями *пам'яті різних модальностей* дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- сповільненість – потреба в значній кількості часу;
- звуженість обсягу – одночасне утримання лише незначної кількості елементів;
- слабкість вербальної пам'яті – вплив системного недорозвитку мовлення;
- переважання механічного запам'ятовування над логічним – швидке забування внаслідок зазубрювання інформації без розуміння логіки побудови внутрішніх зв'язків;
- послаблення збереження – переважання забування внаслідок слабкості нервових зв'язків у корі головного мозку;
- епізодичність відтворення – механічне пригадування окремих дат, імен, деталей при відсутності можливості згадування головного змісту події чи твору;
- відсутність самостійного відтворення – необхідність навідних запитань, візуальних підказок для пригадування певного слова (тексту).

Узагальнимо специфічні особливості пам'яті різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту (ОФІ) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Особливості пам'яті різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді ОФІ

Види пам'яті	Специфічні особливості
Образна	зв'язок тільки з яскравими реальними предметами чи муляжами; розвиток кращий ніж вербальна
Словесно-логічна	утруднення запам'ятовування абстрактних понять, правил
Мимовільна	ефективна робота за умов викликання інтересу чи яскравих емоцій
Довільна	потреба у значних вольових зусиллях; неможливість тривалого підтримування

Авторська розробка

Характерними особливостями *уяви* дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- репродуктивність – невимушеність відтворюваності, копіювання; відсутність творчості;
- недостатність оригінальності та гнучкості – стереотипність, одноманітність образів; повторення сюжетів, запозичених з мультиплікаційних фільмів, казок;
- фрагментарність і неточність – розмитість образів, відсутність деталей; складність утримання цілісного образу;
- утруднення абстрагування – прив'язаність уяви до наочної ситуації, конкретного життєвого досвіду; складність сприймання гіпотетичних сценаріїв («що було б, якби...»).

Характерними особливостями *основних видів мислення та мисленнєвих операцій* дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- конкретність – буквальне розуміння переносних значень слів, метафор;
- інертність – уповільненість, застрягання, складність переключення з одного завдання на інше;
- схильність до копіювання – репродуктивний характер, дія за шаблоном; відсутність ініціативи;
- конкретно-ситуативний характер – опора лише на наочні, зовнішні, яскраво виражені ознаки предметів;
- зниження рівня аналітичної та аналітико-синтетичної діяльності – хаотичність логічного аналізу; пропуск важливих деталей, акцент на другорядних; поверховість процесів виділення головного, встановлення причинно-наслідкових зв'язків;
- слабкість абстрагування – нерозуміння абстрактних понять;
- випадковість утворення семантичних полів – за звуковими асоціаціями;
- складність розуміння логічних зв'язків – потреба в допомозі з боку дорослого щодо простеження причинно-наслідкових зв'язків (знайти помилку, пояснити принцип класифікації тощо);
- часте помічання відмінностей – складність знаходження схожості предметів; порівняння за випадковими ознаками;
- спотвореність, ситуативність узагальнень – випадкове об'єднання предметів (генералізація понять «стіл» і «стілець» не за родо-видовою категорією «меблі», а за ситуативним розташуванням поряд).

Мовленнєва сфера

Порушення мовлення у дітей зазначеної категорії носять системний характер, зумовлений недорозвитком мозкових ділянок, котрі відповідають за формування мовленнєвої діяльності, та локальним ураженням систем, які безпосередньо причетні до мовлення. Отже, системні мовленнєві порушення пов'язані з недорозвитком пізнавальної діяльності, інертністю нервових процесів, неконтрольованістю процесів збудження та гальмування, слабкістю замикальної функції кори головного мозку, повільним виробленням нових диференційованих зв'язків у всіх аналізаторах, зокрема мовленнєво-слуховому, утрудненнями утворення нових умовних рефлексорних зв'язків, загальною стереотипізацією, порушеннями операцій смислового, сенсомоторного та власне мовного рівнів.

Особливостями *стану сформованості мовлення* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- 1) загальні прояви:
 - запізнення появи лепету – 12-24 міс.;
 - значні відставання виникнення домовленісвих вокалізацій;
- 2) розуміння мовлення:
 - практична збереженість – недостатня чіткість сприймання зверненого мовлення;
 - відсутність розуміння абстрактних понять;
 - буквальність сприймання – нерозуміння метафор, крилатих виразів, переносного значення слів, гумору;
- 3) лексична будова:
 - запізнiла поява перших слів – після 3,5-4 років;
 - збідненість словникового запасу;
 - переважання іменників з конкретним значенням;
 - неточність вживання слів;
 - дефіцит вживання прикметників на позначення внутрішніх якостей людини;
 - обмеженість вживання узагальнень, антонімів, синонімів;
 - парафазії – змішування слів одного роду (виду); заміни слів частинами предметів чи навпаки (машина ↔ фара), слів з дифузним значенням, за семантичною, звуковою схожістю;
 - несформованість структури значення слова;
 - порушення процесу організації семантичних полів;
 - нерозуміння абстрактних лексичних узагальнень;
 - несформованість лексичної системності – нерозуміння доречності вживання тільки одного з пропонованих варіантів (червона футболка, не рум'яна);
- 4) граматична складова:
 - наявність аграматизмів;
 - складності виконання завдань, які вимагають граматичних узагальнень;
 - плутання граматичних форм;
 - недостатня сформованість морфологічних форм словозміни та словотворення;
 - заміна префіксальних дієслів безпрефіксальними – недостатнє розуміння відмінностей форм (прилетів – залетів – вилетів – летів);
 - складнощі формування морфологічних узагальнень;
 - практична збереженість послідовності відтворення голосних як словотворчих елементів слова – перестановки лише приголосних;
- 5) фонетико-фонематична складова:
 - порушення фонематичного сприймання – тривале нерозрізнення звуків рідної мови;
 - недоволіки операцій вибору фонем;
 - дефіцит диференціації звуків, схожих за акустико-артикуляційними ознаками;

- недостатність слухового контролю;
- відсутність, заміни, спотворення свистячих, шиплячих, сонорів, причому специфічним є те, що найчастіше страждає вимова саме свистячих звуків;
- переважання замін за акустичною схожістю звуків;
- менша частота мономорфних, ніж поліморфних порушень;
- переважання замін над спотвореннями орієнтовно у 2,5 рази;
- варіативні розлади звуковимови – в залежності від місця звука в слові, складової структури лексеми, в одних випадках звук може промовлятися правильно, в інших – пропускатися, замінюватися чи спотворюватися;
- довготривале формування правильних артикуляційних укладів – складнощі самостійного використання поставлених (виправлених) логопедом звуків у мовленні;
- надто тривала автоматизація – закріплення навіть однієї пари звуків може тривати 1-1,5 роки;
- порушення звуко-складової структури слів – спрощення, спотворення послідовності складів, будови самих складів, особливо при збігу приголосних, переважно малознайомих, нечасто вживаних слів;
- 6) просодична складова:
 - немодульованість голосу;
 - монотонність – слабка виразність мовлення, без емоційних відтінків;
 - можливе уповільнення чи прискорення темпу, скандованість;
- 7) зв'язне мовлення:
 - значне відставання між появою перших слів і фразовим мовленням;
 - порушення програмування мовленнєвої діяльності – дефіцит здатності складання зв'язних розповідей; неправильність послідовного викладання серії сюжетних картинок і розповідь за ними;
 - породження мовлення лише через озвучення програм мовленнєвих дій;
 - використання простих та малопоширених речень;
 - утруднення при розширенні речень, їх повторенні, переказах текстів, описах предметів;
 - плутання різних типів речень;
 - збереженість діалогічного мовлення порівняно з монологічним;
- 8) комунікативний компонент:
 - застрягання на окремих словах, деталях;
 - втрата загальної думки розповіді;
 - слабкість взаємодії – часова обмеженість спілкування через появу конфліктів;
 - відсутність ініціативності – утруднення початку розмови, зокрема добору доречних слів;
 - збереженість підтримання діалогу – можливість висловлювання власних бажань, підтримання простого діалогу в побутовій комунікації на повсякденні теми.

Психоемоційна сфера

Характерними особливостями психоемоційної сфери дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- слабкість мотивації;
- підвищена навіюваність – недостатність критичного мислення, значний вплив інших людей; підпадання під негативний вплив;
- механічне копіювання поведінки дорослих чи однолітків;
- імпульсивність реакцій – швидка зміна, бурхливий прояв емоцій, недостатність формування навичок стримування, контролю перших емоційних реакцій;
- складність розпізнавання емоцій – недостатність розуміння міміки, жестів, які супроводжують спілкування;
- емоційна незрілість – поверховість емоцій; психічний інфантизм, неспівпадіння фізичного та психологічного віку (підліток діє як дитина 8 років);
- яскравість емоцій, пов'язаних з імпульсивним задоволенням базових потреб – найбільший емоційний відгук на схвалення з боку дорослих, негайне забезпечення їжею та питвом;
- ситуативність емоційних переживань – раптовий плач, сміх з досить швидким забуванням їх причин; переважання емоцій над розумом;
- негативізм – прояви впертості при небажанні хоча б розпочати виконання того чи іншого завдання;
- недостатність диференціації почуттів – незрілість, неспроможність розуміти тонкі відтінки почуттів; відсутність глибоких внутрішніх переживань;
- здатність до емпатії – щирість, відкритість, прояви співчуття, водночас концентрація на власних нагальних потребах;
- прагнення визнання – слабкість ініціативи і водночас бажання мати друзів, спілкуватися; гостре переживання невдач, неприйняття однолітками;
- обмеженість волевих зусиль – швидка втрата інтересу; утруднення під час подолання перешкод, тривалого виконання навчальних завдань; кидання, уникнення роботи вже при перших невдалих спробах.

Фізична сфера

Особливостями *фізичної сфери* дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- уповільнений розвиток;
- недиференційованість рухів;
- можливі порушення в будові мовленнєво-рухового апарату;
- слабкість, уповільненість, нечіткість рухів;
- дефіцит кінестетичного контролю;
- порушена координація, симетричність мімічних рухів.

Навчальна сфера

Характерними особливостями *навчальної, або діяльнісної* (маємо на увазі провідної діяльності для конкретного вікового періоду) *сфери* дітей з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- схильність до стереотипних ігор – одноманітні маніпулювання предметами;
- поверховість наслідування – копіювання ігор інших, дії за шаблоном; утруднення в обіграванні уявних ситуацій, нерозуміння внутрішнього змісту,

сюжетних, рольових дій (обертання в руках керма, не уявляючи себе водієм, виконуючи механічні рухи);

- дотримання правил гри – успішна взаємодія за рахунок чіткого засвоєння незмінних правил, їх неодноразового повторення дорослим;

- можливість опанування математичних, читацьких і писемних навичок – потреба в постійній корекційно-розвитковій роботі;

- уповільнення темпу – потреба в значній кількості часу на обробку та засвоєння інформації;

- дія перешкоджаючих чинників – зниження концентрації уваги, слабкість короткочасної пам'яті;

- незрілість інтересів;

- нездатність самостійної організації роботи;

- складнощі порівняння отриманого результату з попереднім задумом, відповідності мотиву та мети діяльності;

- можливість формування правильних артикуляційних укладів окремих звуків упродовж навчального року – потреба в значній кількості часу, автоматизація та диференціація утруднені;

- порушення письма – поліморфні за симптоматикою, етіопатогенезом заміни, перестановки букв, складів, злиття слів, ігнорування пунктуаційних та орфографічних правил;

- стійкість помилок на письмі, складність у їх виправленні;

- утруднення під час читання – проблемність семантики як почутого, так і прочитаного.

Побутово-соціальна сфера

Характерними особливостями *побутово-соціальної сфери* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- збережена здатність засвоєння базових соціальних навичок, спілкування та інтеграції в суспільство – потреба в постійному психолого-педагогічному супроводі;

- досить високий рівень автономії – опанування навичок самообслуговування, культури харчування;

- дезорієнтація в нестандартних умовах – чітке орієнтування в близькому довіллі (у дворі, в школі), деяка розгубленість при зміні розкладу, на новому місці;

- утруднення у вирішенні конфліктів – швидке збентеження, агресія, пасивний відступ;

- збереженість трудових навичок – результативне виконання нескладних творчих, технічних робіт під мінімальним наглядом.

Діти з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту

Специфічні особливості прояву всіх сфер розвитку дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту зумовлені органічним ураженням центральної нервової системи та загальним недорозвитком пізнавальної діяльності.

Когнітивна сфера

Характерними особливостями *сприймання* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- уповільненість темпу – потреба в значно більшій кількості часу, щоб обстежити предмет, зрозуміти почуте мовлення;
- вузькість, фрагментарність – виокремлення лише окремих яскравих деталей об'єкта;
- відсутність цілісності – часта неспроможність побачити предмет цілком;
- поверховість – фіксація лише на окремих деталях;
- слабка диференційованість – утруднення в розрізненні близьких відтінків кольорів, схожих предметів, текстур, звуків;
- інертність – фіксація предмета лише в одному ракурсі; в іншому положенні (зверху, знизу) – нездатність до впізнавання;
- утруднення перенесення досвіду – знайомство з властивостями, призначенням предметів не переноситься в повсякденне життя;
- розвиток зі значним запізненням.

Узагальнимо специфічні особливості сприймання різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту (ОФІ) (див. табл. 3).

Таблиця 3

Особливості сприймання різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді ОФІ

Вид сприймання	Специфічні особливості сприймання
зорове	орієнтування на сенсорні еталони (колір, форма, розмір) відбувається зі значним запізненням (після 5 років); потреба у постійній візуальній опорі
слухове	порушення фонематичних процесів; недосконале розрізнення акустично та артикуляційно схожих звуків, що призводить до дефіцитарного розуміння зверненого мовлення
тактильне	хаотичний, маніпулятивний характер дотикового обстеження предметів; потреба у допомозі дорослого

Авторська розробка

Характерними особливостями *уваги* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- низький рівень стійкості – відволікання на сторонні подразники різної модальності (рухи, звуки);
- вузький обсяг – одночасне сприймання обмеженої кількості предметів;
- уповільненість переключення – значні утруднення (загальна складність, потреба в тривалій кількості часу) при паралельному виконанні двох дій (наприклад, слухання + малювання);
- переважання мимовільної уваги – превалювання фіксації лише на окремих властивостях предметів (яскравість, гучність, незвичність);
- значні утруднення при застосуванні довільної уваги – короткочасність свідомого зосередження на завданні;

– зумовленість органічним ураженням кори головного мозку.

Характерними особливостями *пам'яті* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

– низький обсяг – одночасне утримання лише одного-двох простих елементів;

– уповільненість темпу запам'ятовування – потреба в додатковій кількості часу та повторень;

– епізодичність, фрагментарність – вихоплення зором окремих деталей, практична відсутність зв'язків між тим, що слід запам'ятати;

– переважання наочного запам'ятовування над вербальним – наочні образи фіксуються значно краще, ніж почуті слова;

– мисленнєва пасивність – відсутність прагнення до пошуку логічних зв'язків для кращого запам'ятовування;

– проблематичність відтворення – наявність знань матеріалу, але неспроможність пригадати їх у потрібний момент;

– швидке забування – без частого підкріплення безслідне зникнення нової інформації.

Узагальнимо специфічні особливості пам'яті різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту (ОФІ) (див. табл. 4).

Таблиця 4

Особливості пам'яті різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді ОФІ

Вид пам'яті	Специфічні особливості пам'яті
мимовільна	кращий рівень розвитку; швидкість запам'ятовування предметів, явищ, подій, які викликали інтерес або яскраві емоції
довільна	слабкий рівень розвитку; потреба у свідомих зусиллях; складність мотивування до вивчення матеріалу
короткочасна	надмірна обмеженість; забування триступеневої інструкції вже на другій сходинці
довготривала	досить міцне зберігання побутових навичок за умов щоденного використання

Авторська розробка

Характерними особливостями *мислення* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

– конкретність – недоступність абстрактних понять;

– інертність – уповільненість психічних процесів; стереотипії, застрягання на однотипних діях, складність переключень;

– обмеженість – повсякденність конкретного досвіду; задля задоволення побутових потреб;

– складність узагальнень – неспроможність самостійного об'єднання предметів у групи (видо-родові, атрибутивні, предикативні), заміна узагальнень конкретно-ситуативними зв'язками (ложка-їсти);

– непослідовність – порушення логіки дій, неутримання структури відповідей; відволікання на несуттєві подразники;

– слабкість аналітико-синтетичних зв'язків – утруднення виокремлення головного, випадковість об'єднання частин в єдине ціле.

Характерними особливостями *уяви* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

– репродуктивність – пасивне копіювання, відсутність створення нових образів;

– обмеженість, збідненість – створення лише фрагментарних, схематичних образів, побудованих на обмеженому власному досвіді;

– стереотипність, шаблонність – багаторазове відтворення однотипних образів або сюжетів;

– фрагментарність – відсутність деталізації образів, фіксація на якійсь одній, переважно яскравій, деталі.

Узагальнимо специфічні особливості *уяви* у різних видах діяльності дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту (ОФІ) (див. табл. 5).

Таблиця 5

Особливості *уяви* у дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді ОФІ

Вид діяльності	Специфічні особливості <i>уяви</i>
ігрова	переважання простих однотипних маніпуляцій з іграшками; утруднення при перенесенні функцій з одного предмета на інший (паличка – термометр)
творчо-продуктивна	продукти діяльності при малюванні, конструюванні, ліпленні бідні на деталі; копіювання шаблонів; використання готових зразків
аудіально-інтелектуальна	під час слухання літературних творів неспроможність уявити персонажів та подій, не бачених у реальному житті; необхідність використання значної кількості наочності

Авторська розробка

Мовленнєва сфера

Особливостями *стану сформованості мовлення* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

1) загальні прояви:

– значне відставання у появі мовлення – перші слова у 4-5 років;

– системний недорозвиток вторинного характеру;

2) розуміння мовлення:

– значне запізнення – найпростіші звернення з 2-3 років;

– обмеженість – побутовий рівень; показ окремих предметів;

– наявність ехолалій – механічне повторювання звернених запитань замість відповідей;

3) лексична будова:

– знаковість – використання жестів, міміки;

– обмеженість – наявність лише побутових слів;

– більша сформованість розуміння – перевага розуміння над використанням слів;

– відсутність абстрагування – нездатність самостійного добору узагальнювальних слів, неспроможність зосередження на основних ознаках;

4) граматична складова:

– аграматизми – відсутність узгодження слів у роді, числі, відмінку;

5) фонетико-фонематична складова:

– артикуляторна диспраксія – слабкість м'язів, розлади артикуляції, поліморфні порушення звуковимови;

– грубі порушення фонематичних процесів – складності диференціації звуків (букв), схожих за акустико-артикуляційними (акустико-графічними) ознаками;

6) просодична складова:

– монотонність – відсутність модульованості під час усного та писемного (читання) мовлення;

– помилковість уживання наголосів – ігнорування граматично-морфологічних змін (слон – слонá (родовий відмінок однини); вікно – вікно́це; бра́ти (дієслово) – брати́);

– наявність паузації всередині слів – дефіцит плавності мовлення під час розмови або читання; застрягання на складах;

7) зв'язне мовлення:

– обмеженість використання синтаксичних конструкцій – двослівні речення або набір неузгоджених слів;

8) комунікативний компонент:

– відсутність ініціювання діалогу;

– використання невербальних засобів – залучення жестів, міміки, окремих звуконаслідувань для опредмечення своїх потреб.

Психоемоційна сфера

Характерними особливостями *психоемоційної сфери* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

– протестність – зміна видів діяльності призводить до проявів агресивності, зростання тривожності;

– емоційна лабільність – інтенсивність прояву емоцій, різкі перепади настрою; спалахи гніву через нерозуміння зверненого чи труднощі власного мовлення; раптові сміх або плач;

– прагнення до невмотивованих контактів – поверховість переживань поряд з часто нав'язливою комунікацією (розглядування, зачіпання речей, обійми);

– наслідування поведінки – копіювання дій дорослих або однолітків; зниження власної ініціативності.

Фізична сфера

Характерними особливостями *фізичної сфери* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

– зниження контролю спонукань – слабе контролювання власних імпульсів, можливий прояв надмірної фізичної активності;

– наявність часто повторюваних, стереотипних рухів;

- загальна незграбність;
- обмеженість чіткості, переключення артикуляційних, мимічних рухів;
- складність виконання за наслідуванням найпростіших вправ різних рухових рівнів.

Навчальна сфера

Характерними особливостями *навчальної, або діяльнісної* (маємо на увазі провідної діяльності для конкретного вікового періоду) *сфери* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- наявність здатності до навчання зі значною допомогою з боку дорослих;
- опанування навичок базового читання по складах, простого письма, лічби в межах десяти;
- практично-орієнтований, утилітарний, абілітаційний характер навчання
- мета полягає не в опануванні знань, а в полегшенні адаптації, набутті соціально-побутових навичок;
- потреба значно тривалішого часу для засвоєння певних навичок;
- слабкий інтерес до навчання – швидке згасання уваги, потреба в стимуляції з боку дорослого;
- застрягання ігрової діяльності на предметному рівні – виконання механічних дій (стукання, кидання, крутіння) без усвідомлення призначення;
- стереотипність ігрової діяльності – переважання предметних, одноманітних простих сюжетних ігор при постійній допомозі дорослого; потреба в наочному орієнтуванні;
- відсутність сюжету в іграх – недостатність творчої уяви для створення самостійного задуму, розгортання уявної ситуації, прийняття на себе певної ролі; брак наслідувальних рольових дій;
- індивідуальний характер ігрової діяльності – ігнорування ровесників, невміння грати поруч або в колективі.

Побутово-соціальна сфера

Характерними особливостями *побутово-соціальної сфери* дітей з інтелектуальними труднощами помірного ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- збереження навичок самообслуговування – потреба в незначному контролі та допомозі;
- стереотипність дій – потреба режимного контролю з боку дорослих;
- повільність адаптації – утруднення звикання до нових людей, місць перебування (клас, їдальня, спортзал тощо), навчальних завдань;
- наявність комунікативних утруднень – відсутність виявлення інтересу до спілкування; заміна вербальних звертань жестами та мимікою, вигуками;
- порушення психологічних меж – значна прив'язаність до рідних; нерозуміння соціальної дистанції; недотримання правил гри, соціальних норм;
- недостатнє розуміння відчуття безпеки – потреба у постійному нагляді, особливо на вулиці (спілкування з незнайомцями, порушення правил дорожнього руху);
- збереження навичок виконання простих побутових обов'язків – значна допомога у вигляді покрокового алгоритму.

Діти з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту

Діти з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту мають глибокі ураження кори головного мозку, що зумовлює наявність специфічних особливостей усіх сфер [4].

Когнітивна сфера

Характерними особливостями *сприймання* дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- глибока ураженість, уповільненість – потреба у значній кількості часу для помічання, впізнавання, реагування на об'єкт;
- фрагментарність – фіксація лише яскравих ознак (переважно колір), відсутність об'єднання предмета в цілісний образ;
- обмеженість обсягу – фіксація тільки на одному предметі чи його частині, відсутність концентрації уваги на довкіллі;
- уповільненість реакцій – запізнілість реакцій сприймання зовнішніх подразників (світло, звук);
- порушення константності – зміна ракурсу чи освітлення предмета призводить до його повного невпізнавання;
- слабкість диференціації – «злиття», відсутність навичок розпізнавання схожих кольорів, форм, звуків.

Узагальнимо специфічні особливості сприймання різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту (ОФІ) (див. табл. 6).

Таблиця 6

Особливості сприймання різних видів у дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді ОФІ

Вид сприймання	Специфічні особливості сприймання
Зорове	невпізнання зображень предметів; складності розрізнення близьких відтінків кольорів
Оптико-просторове	відсутність орієнтації в розташуванні предметів, використання прислівників на їх позначення (ліво-право, вгорі-внизу, далеко-близько)
Слухове	сприймання зверненого мовлення як суцільного шумового потоку; відсутність диференціації звуків
Тактильне	хаотичність обмацування предметів; відсутність можливості визначення форми чи матеріалу на дотик

Авторська розробка

Характерними особливостями *уваги* дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- мимовільність – переважання реакцій на яскраві подразники;
- малий обсяг – сприймання лише одного об'єкта;
- низький рівень стійкості – швидке відволікання;
- слабкість розподілу – неможливість одночасного виконання двох дій;

– уповільненість переключення – складність переходу до іншого виду діяльності.

Характерними особливостями *уяви* дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- конкретність – нездатність уявити предмет за описом;
- репродуктивність – механічне копіювання раніше побаченого;
- фрагментарність і схематизм – бідність і нечіткість образів;
- відсутність самостійності – неспроможність створення нових образів, сюжетів;

– утруднення у взаємозамінності предметів – складність використання предметів-замінників (довгастий камінець як телефон);

– відсутність сюжету – однотипність дій (півгодинне катання машинки вперед-назад, стукання лялькою); неможливість відтворення цілісних взаємопов'язаних образів у малюнках (окремі лінії);

– зв'язок з діяльністю – виникнення уяви лише під час безпосереднього маніпулювання іграшкою;

– повторюваність сюжету – програвання одних і тих самих сюжетів знайомих казок; неспроможність продовжити сюжет, розпочатий педагогом;

– складність диференціації реальності та вигадки – утруднення розмежування реальних подій від побаченого в мультфільмі чи почутого в казці.

Характерними особливостями *пам'яті* дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

– найбільша дефіцитарність логічної (словесно-логічної) пам'яті – складність смислового аналізу, запам'ятовування абстрактних понять, правил;

– часткова збереженість епізодичної пам'яті – міцніше запам'ятовування емоційно насичених подій з власного життя (святкування дня народження);

– найкращий розвиток наочно-образної пам'яті – краще запам'ятовування реальних предметів, зображень, аніж слів, цифр;

– мимовільність ефективніша за довільність – сприяння запам'ятовуванню яскравості, емоційності, близькості досвіду предмета (навчальної інформації);

– уповільненість темпу запам'ятовування – потреба у багаторазових повтореннях для засвоєння мінімальної кількості навчального матеріалу;

– переважання механічного заучування над логічним – відсутність внутрішньої логіки матеріалу;

– зазубрювання – механічне заучування побутових дій шляхом багаторазового повторення;

– низька точність і вибірковість відтворення – перекручування фактів, змішування схожих понять, додавання вигаданих; конфабуляції – помилковість у спогадах;

– швидкість забування – згасання сформованих мнестичних зв'язків без постійного повторювання (сьогодні вивчив – завтра забув).

Характерними особливостями *мислення* дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- глибокий розлад, відсутність самостійності – рівень наочно-дійового сприймання, який притаманний дітям 3-6-річного віку;
- відсутність генералізації – предмет оцінюється як окрема одиниця, пов'язана з побутом; нездатність узагальнення груп предметів;
- інертність – уповільненість, застрягання, складність переключення з однієї елементарної дії на іншу; механічне повторення зазубрених штампів;
- порушення аналітико-синтетичної діяльності – неспроможність у визначенні основних ознак предмета, порівнянні об'єктів, помічанні відмінностей між ними; відсутність зв'язку в діаді «причина-наслідок»;
- відсутність критичності – дефіцит здатності в оцінюванні власних дій, помічанні помилок, передбаченні наслідків учинків;
- швидка виснажуваність – втрата психічних ресурсів за кілька хвилин від початку діяльності.

Мовленнєва сфера

Особливостями *стану сформованості мовлення* дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- 1) загальні прояви:
 - мінімальний рівень розвитку;
- 2) розуміння мовлення:
 - складність – розуміння лише в межах побутового контексту;
 - обмеженість – реагування тільки на інтонацію чи знайомі команди (дай, на);
- 3) лексична будова:
 - примітивність – вживання лише кількох десятків лепетних слів або звуконаслідувань;
 - ехолоалічність – механічне відтворення почутих слів без розуміння їх значення;
- 4) граматична складова:
 - аграматизми – відсутність вживання граматичних категорій (рід, число, час, відмінок);
- 5) фонетико-фонематична складова:
 - повна несформованість фонематичних процесів;
 - спотвореність, змазаність, нечіткість звуковимови;
- 6) просодична складова:
 - монотонність власного мовлення і повне нерозуміння інтонаційних засобів;
- 7) зв'язне мовлення:
 - практична відсутність – нездатність поєднання слів у речення;
- 8) комунікативний компонент:
 - слабкість зорового контакту – складність фокусування погляду на обличчі співрозмовника;
 - невербальність – крики, лепет, вокалізації для привертання уваги; емоційні реакції сміху чи плачу як прояв радості чи дискомфорту; жестові показування на предмети; фізичне хапання за одяг, штовхання дорослого до об'єкта уваги.

Психоемоційна сфера

Характерними особливостями *психоемоційної сфери* дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- неадекватність емоційних реакцій – невідповідність зовнішнім подразникам; викликання байдужості сильним стимулом, незначним – бурхливого гніву;
- поверховість – тільки зовнішні емоційні прояви; формування глибокої прив'язаності утруднено;
- полярність емоцій – перепади настрою; нестабільність, раптові виникнення; швидкий перехід від ейфорії до сліз чи агресії;
- спрощеність потреб – зв'язок емоцій переважно з органічними потребами (їжа, сон);
- абулія – безвілля; відсутність власної ініціативи, нездатність самостійного початку діяльності;
- польова поведінка – поведінкова реакція на будь-який випадковий предмет у полі зору; нездатність до утримання мети діяльності;
- агресія та / чи аутоагресія – нанесення ушкоджень собі чи оточуючим під час спалахів гніву, відчуття фрустрації (кусання, виривання волосся, биття по голові, штовхання);
- протестні реакції – фізичний опір під час спроб змінити психофізичний стан, діяльність;
- неконтрольована імпульсивність – брак самоконтролю; залежність поведінкових дій під впливу миттєвих бажань; відсутність обдумування наслідків.

Фізична сфера

Характерними особливостями *фізичної сфери* дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- стереотипії – повторення однотипних рухів (розгойдування тулуба, змахи руками – т зв. «крильця»);
- хаотичність – безцільний біг або тривала млявість;
- порушення координації – невпевненість, незграбність, проблеми в рівновазі;
- слабкість дрібної моторики – складність утримання ложки, ручки, олівця.

Навчальна сфера

Характерними особливостями *навчальної, або діяльній сфери* (маємо на увазі провідної діяльності для конкретного вікового періоду) *сфери* дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- відсутність сюжетної гри – неспроможність використання іграшок за призначенням; гризіння, кидання, стукання, псування;
- дефіцит засвоєння академічних навичок;
- можливість опанування засобів альтернативної комунікації;

– спрямованість на орієнтування в мікропросторі та побуті, адаптацію до життя, самообслуговування.

Побутово-соціальна сфера

Характерними особливостями побутово-соціальної сфери дітей з інтелектуальними труднощами тяжкого ступеня прояву у вигляді обмеження функціонування власне інтелекту є:

- проблемність навичок самообслуговування – потреба в постійному контролі з боку дорослих;
- порушення харчової поведінки – спроби поїдання неїстівних предметів (земля, пісок, папір); відмова від твердої їжі;
- складності сну – утруднення засинання; поверховість, переривчастість сну;
- навіюваність – легке підпорядкування чужому впливу; сліпе копіювання дій інших [3];
- відсутність емпатії – нерозуміння емоцій інших людей, нездатність до співчуття;
- залежність від рутин – потреба у чіткому постійному режимі дня; страх перед новими обставинами.

Навчання дітей з інтелектуальними труднощами складається з поступальних мікрокроків і спрямоване на опанування життєво необхідних знань, умінь та навичок, посилюю психомовленнєвою діяльністю [5].

Список використаних джерел:

- [1] Енциклопедія освіти (2021). Київ : Юрінком Інтер. 1144 с.
- [2] Рібцун, Ю. В. (2021). Дитина з порушенням інтелектуального розвитку в інклюзивному класі. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 9 листопада 2021 р. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. С. 214-217. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728853/>
- [3] Рібцун, Ю. (2023). Пропедевтика терористичних загроз: психолого-педагогічні аспекти. *Протидія терористичним актам у міському середовищі*: зб. матер. Наукового форуму. Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 21 червня 2023 р.). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. С. 356-358. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41165/Protidyia%20terorystychnym%20aktam%20u%20miskomu%20seredovyshchi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- [4] Рібцун, Ю. В. (2022). Психологічні аспекти навчально-виховної роботи з молодшими школярами з когнітивною недостатністю. *Горизонти освітньої інклюзії: витоки становлення, сучасний стан, перспективи розвитку* : зб. тез доповідей наук.-метод. семінару (29 вересня – 1 жовтня 2022 р., м. Луцьк). Луцьк. С. 101-106. URL: <https://tinyurl.com/23993y8a>
- [5] Рібцун Ю. В. (2023). Формування міжпівкульної взаємодії як засіб психомовленнєвого розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. *Теорія і практика спеціальної педагогіки та психології* : зб. наук. пр. Вип. 11. С. 101-113. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734812>

CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES OF VARIOUS DEGREES OF MANIFESTATION IN THE FORM OF LIMITATIONS OF FUNCTIONING INTELLECTUALITY

Ribtsun Yulia

PhD (Education), Senior researcher

Senior Researcher of the Department of Speech Therapy

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Ukraine

Summary. The author's approach is proposed to characterize the main areas of development of children with intellectual difficulties of various degrees of manifestation in the form of limitations in the functioning of the intellect itself: cognitive, speech, psycho-emotional, physical, educational, everyday and social. The cognitive and speech spheres, as the most important in the psycho-speech development of children, are presented in more detail. The cognitive sphere of children of the specified category is characterized by indicating the state of formation of perception, attention, imagination, memory, thinking. The speech sphere is described by the following indicators: general manifestations; understanding of speech; lexical structure; grammatical, phonetic-phonemic, prosodic components; coherent speech; communicative component. The presented clear, structured characteristics of various areas of development of children with intellectual disabilities will be useful to correctional educators, speech therapists, practical psychologists, teachers, and students of higher educational institutions of pedagogical orientation.

Keywords: education seekers, intellectual difficulties of various degrees of manifestation in the form of limitations in the functioning of the intellect itself, areas of development.